

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.115

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.1>

Білозьоров Є. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник директора навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД ЯК ОБ'ЄКТ ГНОСЕОЛОГІЇ ПРАВНИЧОЇ НАУКИ

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню стану дослідження вітчизняною правничою наукою діяльнісного підходу як теорії та засобу пізнання правових явищ. Висвітлюється проблематика діяльнісного підходу як елементу методології сучасного правознавства та здійснена класифікація наукових праць, об'єктом пізнання яких є діяльнісний підхід.

Акцентується увага на тому, що розуміння права на основі положень нормативістського світогляду, за якого право сприймається лише як воля публічної влади, відображена у тексті законодавства, обумовлювало використання методів, спрямованих на з'ясування змісту правових явищ через дослідження юридичних приписів. Європейський вектор розвитку України та гармонізація національного законодавства з *acquis communautaire* є чинниками зміни методологічної парадигми сприйняття права.

Наголошується, що використання діяльнісного підходу для дослідження правових явищ залишається недостатньо дослідженою тематикою; вітчизняні науковці переважно акцентують увагу на окремих аспектах використання діяльнісного підходу у царині права.

Аналіз джерельної бази дослідження діяльнісного підходу як складової правознавства став підставою виокремлення двох груп джерел. *Першу групу* складають наукові роботи, об'єктом гносеології яких є діяльнісний підхід як структурний компонент сучасної правничої методології. Ця група наукових робіт поділяється на наступні підгрупи: джерела, у яких висвітлюється проблематика методології як засобу гносеології правових явищ; джерела, у яких висвітлюється проблематика безпосередньо діяльнісного підходу як складової частини методології.

В науковій літературі наводяться як позитивні висловлювання щодо можливостей пізнання правових явищ методологічним інструментарієм, що ґрунтується на загальнонауковій парадигмі. Відсутній єдиний підхід щодо елементів методології сучасного правознавства.

Другу групу входять наукові роботи, об'єктом гносеології яких є діяльнісний підхід як складова правознавства у контексті теорій розуміння права. Значна частина цих робіт присвячена комунікативній теорії права, основні положення і висновки якої можуть бути основою діяльнісного підходу до розуміння права.

Резюмується, що природа правових явищ є фактором доцільності використання методологічного плюралізму та можливості застосування до пізнання права діяльнісного підходу. Окремі західні вчені, розглядаючи діяльність правників як джерело права, не акцентують увагу на положеннях діяльнісної теорії; діяльнісний підхід як засіб гносеології правових явищ є предметом уваги переважно вітчизняних науковців.

Ключові слова: джерело права, комунікативна теорія права, методологічний підхід, методологія правознавства, пізнання права, теорія діяльності.

Bilozorov Ye. V. Activity approach as an object of law science gnoseology

Abstract. The article is dedicated to clarifying the state of research of activity approach as a theory and means of cognition of legal phenomena by domestic law science. The problems of the activity approach as the modern jurisprudence methodology element are covered and the classification of scientific papers, the object of knowledge of which is the activity approach, is carried out.

Emphasis is placed on the fact that the understanding of law based on the normative worldview provisions under which law is perceived only as the public authority's will reflected in the text of the law stipulated the use of methods aimed at clarifying the legal phenomena's sense. The European vector of Ukraine's development and the harmonization of national legislation with the *acquis communautaire* are the factors in changing the methodological paradigm of the perception of law.

It is emphasized that the use of the activity approach for the legal phenomena study remains an insufficiently researched thematic; domestic scholars mainly focus on certain aspects of the activity approach use in the field of law.

Analysis of the activity approach source base study as a component of jurisprudence became the basis for distinguishing two groups of sources. *The first group* consists of scientific papers, the object of gnoseology of which is the activity approach as a modern legal methodology structural component. This group of scientific papers is divided into the following subgroups: sources covering the issues of methodology as a means of gnoseology of legal phenomena; sources directly explaining the issues of activity approach as methodology part.

Positive statements about the possibilities of legal phenomena knowledge with methodological tools based on the general and scientific paradigm are given in the scientific literature. There is no single approach to the elements of the modern jurisprudence methodology

The second group includes scientific papers, the object of gnoseology of which is the activity approach as a jurisprudence component in the context of law understanding theories. A great number of these papers is dedicated to the communicative law theory, the fundamental provisions and conclusions of which might be the basis of the activity approach to understanding of law.

It is summarized that the legal phenomena nature is a factor in the expediency of methodological pluralism using and the possibility of activity approach applying to cognition of law. Some Western scholars, considering lawyers' activities as a source of law, do not focus on the activity's theory provisions; activity approach as a means of legal phenomena gnoseology is mostly the subject of attention of domestic scholars.

Key words: *source of law, law communicative theory, methodological approach, methodology of jurisprudence, cognition of law, theory of activity.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Однією з важливих проблем будь-якої науки є перманентне удосконалення засобів пізнання досліджуваних явищ та процесів. Саме тому методологія є об'єктом посиленої уваги вчених. Не є винятком і правнича наука, для якої окреслена проблематика набуває особливого значення через зміну світоглядної парадигми та імплементації концептів західної правової культури.

До недавнього часу усі правові явища (як і саме право) розглядалися крізь призму положень нормативістського типу розуміння права й відповідно як право сприймалась лише воля публічної влади, відображена у тексті нормативно-правових актів. Що, в свою чергу при епістемології правових явищ обумовлювало використання методів, спрямованих на з'ясування їх сутності через дослідження юридичних приписів.

Обрання українським суспільством європейського вектору розвитку та гармонізація національного законодавства з *acquis communautaire*, проголошення принципу верховенства права обумовили необхідність відмови від превалювання нормативістського типу розуміння права та впровадження положень школи природного права. А це, в свою чергу, спричиняє потребу кардинально переосмислити зміст методології правознавства, оскільки як право сприйма-

ються не тільки тексти нормативно-правових актів, скільки соціальні норми, що відповідають вимогам справедливості. «Таке розуміння права не дає підстав для його отождошення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права» [1] – вказується у рішенні органу конституційної юстиції, прийнятому ще у 2004 році.

До того ж, варто вказати, що за таких умов створюються умови для розвитку методологічного плюралізму, що передбачає можливість використання як засобів пізнання положень різних теорій, зокрема і теорії діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначимо, що діяльнісний підхід, на жаль, не став предметом комплексного пізнання вітчизняної правничої науки. Хоча окремі його аспекти досліджували такі науковці як С. Гусарев, М. Кельман, А. Колодій, А. Кучук, О. Мінченко, Н. Сатохіна І. Сердюк, Д. Тихомиров, О. Тихомиров та ін.

Найбільш системно місце діяльнісного підходу у структурі сучасної правничої методології висвітлив С. Гусарев. На окрему згадку заслуговує теза вказаного вітчизняного вченого відносно того, що «слід констатувати

досить широкі можливості застосування категорії «діяльність» як пояснюючий принцип або метод пізнання у сфері правових досліджень. Це можуть бути дослідження, присвячені вивченню окремо взятої особи, колективу осіб, стану взаємодії служб, підрозділів, установ, а також питання, пов'язані з функціонуванням соціально-правового інституту, галузі правових робіт, якості нормативної бази діяльності, проблемам реалізації права, забезпечення режиму законності тощо» [2, с. 32].

Значну увагу діяльнісному підходу як складовій частині методології досліджень у сфері права, присвятив Д. Тихомиров, описуючи гносеологію державної політики у сфері безпеки. На думку науковця, з якою можна значною мірою погодитись (оскільки не зовсім зрозуміло, що автор має на увазі під статистичним методом, психологічними методами, а також що охоплюють собою конкретно-соціологічні методи), «діяльнісний підхід не виключає, а, навпаки, передбачає необхідність та доцільність використання інших методів – системного, структурного, функціонального, статистичного, а також психологічних, конкретно-соціологічних та інших, і може бути застосований до різних правових динамічних явищ державної політики» [3, с. 231-232].

Однак, наголосимо на тому, що виходячи з предмету цієї роботи, ми детально зупинимось на аналізі окремих наукових публікацій безпосередньо при висвітленні основного змісту дослідження.

Метою цієї статті є з'ясування стану пізнання вітчизняною правничою наукою діяльнісного підходу як елементу методології сучасного правознавства та проведення класифікації наукових праць, об'єктом пізнання яких є діяльнісний підхід.

Виклад основного матеріалу. Як ми відзначили, використання діяльнісного підходу для дослідження правових явищ залишається недостатньо дослідженою тематикою. При цьому варто вказати, що вітчизняні науковці зосередили увагу на окремих аспектах пізнаного нами явища, на відміну від зарубіжних авторів. Які хоча безпосередньо і не досліджували діяльнісний підхід, однак у своїх працях розглядають право саме як результат діяльності окремих соціальних суб'єктів, переважно прав-

ників, а саме суддів. У останньому контексті не можна не згадати реалістичну школу права, представники якої вказували, що юридичні приписи, викладені у законодавстві, так чи інакше не можуть повною мірою відображати стан суспільних відносин, яким властивий динамічний характер. Відповідно вони стають «застиглими», не відповідають реальному стану розвитку соціуму. Виходячи з цього, право має перманентно змінюватися, що є можливим за умови, коли правотворчістю буде займатися суд. Таким чином, правом є те, що вирішить суд [4]. Відтак, як бачимо, саме діяльність суду є тим джерелом, що створює право, наповнює його змістом.

Не можна не згадати і працю італійського правника Бруно Леоні, в якій серед іншого доводиться, що ще у Давньому Римі право сприймалось як «процес відкриття, а не набір офіційно прийнятих юридичних приписів. Тобто історично та традиційно «право» розглядалось як щось, що відкривається суддями та юристами, а не ототожнювалося з тим, що створюють і за що голосують законодавці. Це те, що використовували приватні сторони судового процесу для врегулювання розбіжностей та конфліктів один із одним, а не воля держави або деяких груп людей, що силою нав'язується решті суспільства» [5, с. 2].

Розглядаючи діяльність правників як джерело права, зарубіжні вчені акцентують увагу на самій природі правових явищ, не вдаючись до їх структурно-функціонального аналізу за допомогою положень діяльнісної теорії. Показовою у цьому аспекті є й праця відомого правника Аарона Барака присвячена тематиці суддівського розсуду [6]. Відтак, діяльнісний підхід як засіб пізнання права є переважно об'єктом пізнання вітчизняних правників.

Аналіз джерельної бази гносеології діяльнісного підходу як складової правознавства дозволяє виокремити дві групи цих джерел. У першу групу входять наукові роботи, об'єктом гносеології яких є діяльнісний підхід як структурний компонент сучасної правничої методології.

У свою чергу, в межах цієї групи можна виокремити наступні підгрупи:

- джерела, у яких висвітлюється проблематика методології як засобу гносеології правових явищ;

- джерела, у яких висвітлюється проблематика безпосередньо діяльнісного підходу як складової частини методології.

Щодо цієї групи джерел, то слід вказати, що в науковій літературі наводяться як позитивні висловлювання щодо можливостей пізнання правових явищ методологічним інструментарієм, що ґрунтується на загальнонауковій парадигмі (маються на увазі ті методи, що використовуються в межах природничих наук – системний, структурно-функціональний та ін.), так і негативні (виходячи з сутності права та інших правових явищ, що мають у першу чергу соціокультурну природу та тісно пов'язані з мораллю, моральними цінностями; при цьому очевидним є той факт, що культурні явища навряд чи можна всебічно дослідити, застосовуючи суто раціональні засоби пізнання). Цілком слушно М. Козюбра вказує: «Відповіді на питання, що ж насправді являє собою право – науку чи мистецтво, до цього часу істотно розходяться. Одні вчені схильні бачити в праві мистецтво управляти людьми, забезпечувати в суспільстві панування певного порядку, мистецтво складати закони, їх тлумачити, застосовувати тощо. Другі, як вже зазначалося, ототожнюють право з наукою (принаймні за змістом закладених в ньому знань). Треті відстоюють вірну, як видається, думку про те, що право поєднує в собі елементи і мистецтва, і науки» [7, с. 30]. Зважаючи у тому числі й на вказане, на думку вказаного вченого, слід розрізняти методологію права та методологію правознавства [8, с. 22].

Не можна не згадати і слова вітчизняних вчених А. Кучука та В. Пекарчука про те, що «невиконання методами, які означаються вітчизняними юристами-науковцями при проведенні наукових розвідок в царині права, функції забезпечення верифікації отриманих знань. У правових дослідженнях важливе значення має, у першу чергу, ментальна (ідеологічна) складова, яка є фактором отримання вченим відповідних результатів» [9, с. 30].

Аналіз наукових робіт, в яких розглядається структура методології (у тому числі й методології права) дозволяє зробити висновок про відсутність серед вчених єдності відносно складових цього явища. І хоча зазвичай виокремлюються філософські загальнонаукові та спеціальнонаукові методи (з різними варіаціями

такої класифікації, наприклад, окремі науковці можуть розмежовувати (без пояснення підстав розмежування) спеціальнонаукові та конкретно наукові методи), однак, доволі обґрунтованою є критика такої тріади через її алогічність та іманентність їй субординаційного сприйняття методів наукового пізнання.

При цьому, на нашу думку, найбільш виваженою видається позиція вітчизняного вченого А. Кучука, який у структурі методології вирізняє «а) гносеологічні принципи, що є підґрунтям методології; б) методологічні підходи, що визначають гносеологічний напрямок та аспект досліджуваного предмету; в) власне методи пізнання, як найбільш продуктивний в телеологічному і функціональному аспектах, елемент методології» [10, с. 356].

Наголосимо, що окрім С. Гусарева, О. Тихомирова значимість застосування діяльнісного підходу для пізнання правових явищ відзначав і В. Федоренко. Так, вітчизняний науковець досліджував вірогідність застосування вказаного підходу у гносеологічних розвідках у сфері конституційного права. На його думку, з якою у цій частині ми повною мірою погоджуємось, «діяльнісний метод передбачає дослідження проблем теорії і практики конституційного права України виходячи з того, що саме діяльність суб'єктів конституційного права породжує, змінює, припиняє та поновлює певні види конституційних правовідносин» [11, с. 51]. Хоча не можемо не вказати і на певну термінологічну непослідовність означеного автора, зокрема, щодо ототожнення діяльнісного методу з діяльнісним підходом без аргументування такої позиції.

У *другу групу* входять наукові роботи, об'єктом гносеології яких є діяльнісний підхід як складова правознавства у контексті теорій розуміння права.

Окремі аспекти окресленої проблематики досліджували такі вчені як В. Бачинін, А. Козловський, О. Костенко, В. Костицький, А. Кучук, С. Максимов, Б. Мелкевік, Ю. Оборотов, А. Поляков, А. Райнах, О. Стовба, А. Токарська, Ю. Хабермас, М. ван Хук, І. Честнов, О. Чорнобай та ін. Значна частина названих авторів займається розробкою комунікативної теорії права, основні положення і висновки якої можуть бути основою діяльнісного підходу до розуміння права.

В основу комунікативної теорії права покладено положення про функціонування права в межах відносин між соціальними суб'єктами; поза межами суспільних відносин право не може існувати. Саме тому комунікація між людьми є і джерелом права та формою його прояву. Відповідно, пізнати право можна лише вивчаючи взаємодію між учасниками правових відносин.

Звісно необхідно вказати на те, що з методологічної точки зору неправильно ототожнювати комунікаційну теорію з теорією діяльності, однак, важко заперечити і той факт, що вони мають багато спільного: комунікацію можна розглядати як одну з форм діяльності людини в суспільстві, як і діяльність, що є формою комунікації між соціальними суб'єктами.

Цілком слушними у цьому аспекті є слова вітчизняної дослідниці А. Токарської відносно того, що «що спрямованість правової комунікації не може визначатися певними абсолютними (сталими та універсальними) орієнтирами. Останні мають культурно-релевантний характер і змінюються разом із трансформаціями суспільно-правової дійсності, будучи залежними від психолінгвоментальних реалій, комунікативних проблем, міри складності й масовості цієї діяльності тощо» [12, с. 25].

Хоча, слід наголосити, що ця група джерел є малочисельною у порівнянні з попередньою,

що вказує на сприйняття діяльнісного підходу переважно лише як одного з методологічних підходів, що використовується поряд з іншими, більш усталеними у вченні про засоби пізнання права та інших правових явищ.

В означеній групі джерел слід згадати праці Ю. Ветютнева, який серед іншого вказував, що «право, якщо його розглядати з погляду діяльнісного підходу, являє собою сферу колективної творчості людей, що керуються своїми цінностями» [13, с. 3].

Висновки. Природа правових явищ обумовлює доцільність використання методологічного плюралізму, що, в свою чергу, вказує на можливість застосування до пізнання права діяльнісного підходу. Окремі західні вчені, розглядаючи діяльність правників як джерело права, не акцентують увагу на положеннях діяльнісної теорії. Водночас, діяльнісний підхід як засіб гносеології правових явищ є предметом інтенції вітчизняних науковців.

Джерельну базу пізнання діяльнісного підходу доцільно класифікувати на дві групи: наукові роботи, об'єктом гносеології яких є діяльнісний підхід як структурний компонент сучасної правничої методології; наукові роботи, об'єктом гносеології яких є діяльнісний підхід як складова правознавства у контексті теорій розуміння права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#top>
2. Гусарев С. Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 29-33.
3. Тихомиров Д. Наукові методологічні підходи під час дослідження державної політики у сфері безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 230-234.
4. Реалістична школа права. URL http://vseslova.com.ua/word/Реалістична_школа_права-89177u
5. Леони Б. Свобода и закон / пер. с англ. В. Кошкина под ред. А. Куряева. М.: ИРИСЭН, 2008. 308 с.
6. Барак А. Судейское усмотрение. Пер. с англ. М.: Издательство НОРМА, 1999. 376 с.
7. Козюбра М. І. Місце філософії права в системі суспільствознавства (до питання про дисциплінарний статус філософії права). *Проблеми філософії права*. 2003. Т.1. С. 27-32.
8. Козюбра М. І. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості. *Право України*. 2014. № 1. С. 22-32.
9. Кучук А. М., Пекарчук В. М. Методологія сучасного правознавства: спроба критичного осмислення. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 1 (71). С. 27-31.
10. Кучук А. М. Феномен правового поліцентризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Дніпро, 2017. 436 с.
11. Федоренко В. Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні. Київ: НАПрН України, Київський регіональний центр, 2015. 64 с.
12. Токарська А. С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2008. 35 с.
13. Ветютнев Ю. Ю. Аксиология правовой формы. Москва: Изд-во «Юрлитинформ», 2013. 200 с.